

članki in razprave

Arhivi v Jugoslaviji

Jože Žontar

Razvoj in organizacija

Velikega pomena za razumevanje arhivske dejavnosti v Jugoslaviji je poznavanje razmer in pogojev, v katerih so nastajali in se razvijali arhivi. Različna zgodovinska usoda posameznih predelov Jugoslavije je povzročila njihov neenakomeren razvoj. Ne bomo obravnavali skrbi, ki so jo posvečali pomembnemu dokumentarnemu gradivu do 19. stoletja, prvenstveno z namenom, da bi ga trajno ohranili v zvezi z različnimi pravnimi interesi. V tem oziru so prednjačili Dubrovnik ter druga dalmatinska in primorska mesta v Istri že od 13. in 14. stoletja dalje.¹ Posegli bomo v prvo polovico 19. stoletja, v čas, ko se je z uveljavitvijo kritičnega zgodovinopisja v Evropi začelo uveljavljati tudi spoznanje, da je arhivsko gradivo prvi zgodovinski vir.

Zahodni del Jugoslavije je tedaj pripadal avstrijskim deželam Kranjski, Štajerski, Koroški, Goriški, Istri in Dalmaciji. Tu so se pri deželnoknežjih uradili, deželnihi stanovili in mestih nabrale že znatne količine arhivskega gradiva, saj se je pri njih od 16. stoletja dalje z uvajanjem uradniške uprave uveljavljala tudi skrb za poslovanje registratur. Dubrovnik, ki je predstavljal do leta 1808 samostojno državo, in druga mesta v Dalmaciji in Istri, ki so bila do leta 1797 povezana z Benetkami, so še posebej prednjačila z bogatim in stari arhivskim gradivom.

Banska Hrvatska, ki so ji leta 1745 priključili večji del Slavonije (Avstrija jo je dobila z mirom v Sremskih Karlovcih leta 1699), je obdržala večjo ali manjšo avtonomijo tudi po letu 1779, ko so deželo podredili neposredno ogrskemu namestniškemu svetu. Ta podreditev je dobila dokončno obliko v ogrsko-hrvatski nagodbi leta 1868. Avtonomija se je pozitivno odrazila tudi na kontinuirani skrbi za dokumentarno gradivo.

Na podlagi sklepa berlinskega kongresa (1878) je Avstro-Ogrska zasedla do tedaj turško Bosno in Hercegovino, jo leta 1908 anketirala ter tu vpeljala svoj pravni sistem.

Z nazadovanjem turške moči so se spremenile razmere tudi v vzhodni polovici današnje Jugoslavije. Na podlagi mirov, sklenjenih v Sremskih Karlovcih (1699) in Beogradu (1739) sta postali Sava in Donava na tem območju državna meja. Z izjemo obmejnega dela je Vojvodina pri-

šla v okvir Ogrske. Leta 1849 oblikovana dežela Srbska Vojvodina in Temiškvanski Banat je obstajala le do leta 1860, nakar je bila ponovno vključena v sistem ogrskih županij.

Vojna krajina je bila samostojno upravno območje, ki je bilo podrejeno osrednjim vojaškim oblastvom na Dunaju. Sprva se je raztezala na ozemlju Hrvatske vzdolž meje s Turčijo, po miru v Sremskih Karlovcih (1699) pa so jo razširili na osvobojena mejna območja Slavonije in Ogrske. Vojna krajina je bila v dobi dualizma do leta 1881 ukinjena in priključena Hrvatski oziroma Ogrski.

Po uspelem drugem uporu leta 1815 je Srbija dosegla avtonomijo, popolno neodvisnost pa s sklepom berlinskega kongresa 1878. leta. Svoje območje je še povečala v balkanskih vojnah (1912–1913). Medtem ko se je v Črni gori začela razvijati dejanska avtonomija v 16. stoletju, pa so ji Turki priznavali samostojnost šele od leta 1859. Mednarodno je bilo to stanje potrjeno na berlinskem kongresu. Omenjene spremembe so predstavljale začetek novih upravnih struktur in potrebno je bilo precej časa, da je pri njih nastalo gradivo začelo dozorevati v arhivsko. Povzročile pa so tudi nastanek več različnih pravnih sistemov, kar je imelo za posledico velike razlike v arhivskem gradivu na tleh sedanje Jugoslavije.

Spoznanje o pomenu arhivskega gradiva za zgodovinopisje in kulturo je rodilo v prvi polovici 19. stoletja arhive v današnjem pomenu besede. Že obstoječi dunajski centralni arhivi so dobili nov značaj, kar se je kazalo tudi v prizadevanjih, da bi združili na Dunaju najpomembnejše starejše arhivsko gradivo. Tako so leta 1833 tja prepeljali tudi najstarejše listine ter rokopise iz Dubrovnika (Državi Srbov, Hrvatov in Slovencev so bili vrnjeni leta 1920). V deželah so najprej razvila svoje arhive avtonomna oblastva, saj je bilo pri njih tudi največ starega gradiva, pa tudi ustavne spremembe leta 1861 so ustvarile nove možnosti za nastajanje deželnih ustanov. Med prvimi je tako nastal Deželni arhiv v Gradcu (1868), nato deželna arhiva v Ljubljani (1887) in Gorici, oba v povezavi z deželnim muzejem in s skromnimi možnostmi, ter leta 1904 arhiv v Celovcu, v povezavi s Koroškim historičnim društvom. Podobno nalogo si je zastavilo Istrsko društvo za arheologijo in domovinsko zgodovino, osnovano leta 1884 v Poreču. Arhive zunaj današnje Jugosla-

vije omenjamo zato, ker so zbirali gradivo iz celotnega območja dežele, danes pa nekatere teh dežel deli državna meja.

Šele po dolgotrajnih prizadevanjih vodilnih avstrijskih zgodovinarjev je uspelo prepričati oblasti, da je leta 1894 državni zbor poudaril potrebo po organiziranju arhivov za gradivo državnih oblastev tudi na deželni ravni. Do tedaj je nastal tak arhiv pri Dalmatinskem namestništvu v Zadru (1883), pri katerem so združili iz Dalmacije, vključno s Kotorjem, gradivo beneške uprave do leta 1797, prve avstrijske uprave iz časa 1797–1805, francoske uprave iz let 1806–1813 ter starejše gradivo dalmatinskih mest. Pri Okrajnem glavarstvu v Dubrovniku je začel nastajati (1891) arhiv za gradivo Dubrovnške republike. Združili so fonde politične, finančne, pomorsko–zdravstvene in sodne uprave. Kot rezultat novih prizadevanj je nastal (1905) nadalje arhiv pri Namestništvu za Štajersko v Gradcu. Obstajali so načrti za ustanovitev arhivov za gradivo državnih oblastev tudi v Trstu in Ljubljani.

V razvoju arhivov na tleh današnje Jugoslavije je prednjačila – predvsem zaradi svojega položaja – Hrvaška. V Zagrebu je dobil sredi 19. stoletja arhiv kraljevine oziroma dežele značaj arhiva v novem pomenu besede. Iz Budimpešte so v letih 1848–1851 prepeljali v Zagreb arhivsko gradivo hrvaških fevdalnih rodbin, samostanov, ukinjenih v času Jožefa II., Hrvaškega kraljevskega sveta ter posameznih oddelkov Ogrskega namestniškega sveta, nanašajoče se na Hrvaško. Zakon o Deželnem arhivu v Zagrebu, ki ga je sprejela leta 1870 kraljeva hrvaško–slavonsko–dalmatinska deželna vlada, je urejal njegovo delovanje. To je bil prvi arhivski predpis, izdan na območju sedanje Jugoslavije. Tudi za hranjenje gradiva so poskrbeli. Leta 1913 je bilo v Zagrebu dograjeno poslopje, namenjeno vseučilišni knjižnici in deželnemu arhivu.

Tudi v Bosni in Hercegovini je Deželni muzej v Sarajevu, ustanovljen leta 1888, pričel prevzemati arhivske fonde (vilajetske uprave 1852–1878, ki se sedaj hrani v Orientalističnem inštitutu v Sarajevu, Generalnega avstro–ogrškega konzulata za Bosno in Hercegovino 1850–1880, ki je bil pred kratkim vmjen Avstriji), obstajal pa je načrt za ustanovitev deželnega arhiva (1909) po vzoru zagrebškega.

V ogrskem delu države so začeli nastajati proti koncu 19. stoletja pri županijah arhivi z nalogo, da prevzemajo arhivsko gradivo ne le županij, marveč tudi občin in pomembnih oseb. Kako je potekal ta razvoj v Vojvodini, kjer smo imeli pred letom 1918 tri županije ter pri Železni in Zalski županiji (s sedežem v Szombathelyju oz. Zalaegerszegu), ki sta segali v Prekmurje v Sloveniji, za sedaj še ni pojasnjeno.

V srbski državi so znana prizadevanja za ustanovitev državnega arhiva že od srede 19. stoletja dalje. Zbirka z gradivom iz časa srednjeveške Srbije, turškega obdobja in 19. stoletja je začela nastajati (leta 1856) pri predhodnikih Srbske akademije znanosti v Beogradu (Društvo srpske slovesnosti, Srpsko učeno društvo). Pri akademiji je zbirka tudi ostala, ko je leta 1898 Ljudska skupščina Kraljevine Srbije sprejela zakon o Državnem arhivu s sedežem v Beogradu. V črnogorski državi do I. svetovne vojne še niso dozorele razmere za ustanovitev državnega arhiva, čeprav so si za to prizadevali že od konca 19. stoletja.

Pred bližajočo se I. svetovno vojno so po nalogu Ministrstva za notranje zadeve na Dunaju prepeljali pomembnejše starejše arhivsko gradivo, ki je bilo pri Primoskem namestništvu v Trstu, na Dunaj, ko je Italija stopila v vojno, pa tudi važnejši del arhiva Dubrovnške republike in splitskega kapitlja v Deželni arhiv v Gradcu. Drugačni motivi pa so vodili avstro–ogrške okupacijske oblasti, ki so dale odpeljati večje količine gradiva srbske vlade na Dunaj.

Iz omenjenih osnov se je postopoma razvila mreža državnih arhivov v predvojni Jugoslaviji. Poleg Državnega arhiva v Beogradu smo dobili taka arhiva v Dubrovniku (1920) in Zagrebu (1923), leta 1926 pa še štiri državne arhive: na Cetinju, v Skopju, Novem Sadu in Ljubljani. Državna arhiva na Cetinju in v Ljubljani sta delovala v povezavi s tamkajšnjima državnima muzejema. Leta 1929 je bila Jugoslavija razdeljena na devet banovin s tem, da je Beograd predstavljal posebno upravno enoto. Državnih arhivov ni bilo v banovinah Vrbas, Drina in Morava. Načrt arhivskega zakona iz leta 1935 (prvi je bil pripravljen že leta 1923) je zato predvideval državna arhiva še v Sarajevu in Splitu, do njihove ustanovitve pa ni prišlo.

Na podlagi vidovdanske ustave (1921) so bile urejene v Jugoslaviji oblastne avtonomije. Mariborska oblast je leta 1929 ustanovila svoj arhiv v Mariboru, ki pa je zaradi likvidacije oblasti v tem letu pričel z delom šele leta 1933 (pod imenom banovinski arhiv). Bil je pristojen za gradivo avtonomnih oblastev in njihovih ustanov. Dvotirna organiziranost arhivske dejavnosti (tako kot je obstajala v Avstriji do leta 1925) na delu dravske banovine (tj. Slovenije) je ostala izjema. Do II. svetovne vojne arhivska dejavnost v Jugoslaviji ni doživela večjega razmaha. Arhivi so imeli le zelo skromno število zaposlenih. Edino Državni arhiv v Beogradu je dobil leta 1928 namensko zgradbo.

Na območjih, ki danes v celoti ali delno pripadajo Jugoslaviji in jih je po I. svetovni vojni dobila Italija (Goriška, Istra, Zadar), so leta 1926 na podlagi pravilnika za državne arhive, objavljenega s kraljevim dekretom leta 1911, ustanovili za Tržaško, Istrsko in Videjsko pokrajino (ta je tedaj vključevala tudi Goriško), Državni arhiv v Trstu, za Kvarnersko pokrajino pa Državni arhiv na Reki. Slednji je čez dve leti postal sekcija Državnega arhiva v Trstu, istočasno pa so ustanovili Državni arhiv v Zadru.

V času II. svetovne vojne je močno trpelo arhivsko gradivo okupirane države. Nemški okupator je odpeljal iz Srbije na Dunaj zelo velike množine arhivskega gradiva (iz Beograda, Novoga Sada, Sremskih Karlovcev). Odpeljal je tudi arhivsko gradivo, ki je bilo vmjeno Kraljevini Srbom, Hrvatov in Slovencev leta 1920 oz. 1925 in je bilo shranjeno pri Srbski akademiji znanosti v Beogradu (stare dubrovnške listine, gradivo oddelka za Bosno in Hercegovino, ki je bilo v sestavi skupnega avstro–ogrškega finančnega ministrstva na Dunaju). T.i. Nezavisna država Hrvaška je morala izročiti Nemčiji prezidialne spise Deželne vlade za Bosno in Hercegovino. Gauarchiva v Gradcu in Celovcu sta ustanovila zbirna skladišča v Mariboru, Ptujju (v načrtu je bilo tudi v Celju) ter v Kranju. Italijani so neposredno pred kapitulacijo leta 1943 prepeljali v Državni arhiv v Benetkah pomembnejše gradivo iz arhivov v Zadru in na Reki, nadalje stare notarske spise iz Kotorja in Šibenika ter stara mestna arhive iz Trogirja in Kopra. Po vojni je restitucija odnešenega gradiva

predstavljala velik problem. Osnova za izročitev koprskega mestnega arhiva je bila dana z osimskiimi sporazumi, sklenjenimi leta 1975 (kar pa še ni realizirano). Postopoma so se začela reševati tudi vprašanja, povezana z vračanjem arhivskega gradiva, do katerega je bila Jugoslavija upravičena po svojem nastanku (kar pa je ostalo v času do II. svetovne vojne večinoma nerešeno) ter zaradi sprememb državnih meja po II. svetovni vojni.

Globoke družbene spremembe, do katerih je prišlo po II. svetovni vojni v Jugoslaviji, so imele za posledico odpravo avtonomnih oblastev ter privatnih podjetij in ustanov. Zato je pretežna večina vsega arhivskega gradiva (tudi gradivo dnuštev) državna oz. družbena lastnina. Nova situacija je postavila arhive pred izredne probleme, drugačne od tistih, s katerimi so se tedaj srečevali arhivi na Zahodu. Večini do tedaj nastalega gradiva je prenehal pomen za uradno oz. poslovno uporabo. Pritisk na arhive se je začel od leta 1950 še povečevati, ko so morali zaradi naglih in pogostih organizacijskih sprememb v državni in gospodarski upravi, začeti prevzemati tudi zelo mlado gradivo iz povojnega časa.

Organizacija državnih arhivov se je pričela prilagajati novi federativni strukturi države. V letih 1945 do 1951 so ustanovili šest republiških arhivov: v Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Skopju, na Cetinju, v Sarajevu, in dva pokrajinska arhiva: v Sremskih Karlovcih (od 1988 v Novem Sadu) za Vojvodino ter v Prištini za Kosovo (sprva imenovan oblastni arhiv, ker je do ustave iz leta 1963 Kosovo tvorilo oblast), pri čemer je ta arhiv pričel z delom šele leta 1954. Na podlagi zakona o državnih arhivih iz leta 1950 so ustanovili v Beogradu tudi zvezni arhiv. Z delom je pričel ob koncu 1952. leta, medtem ko je do konca 1947. leta prevzemal gradivo centralnih organov Kraljevine Jugoslavije še Državni arhiv v Beogradu in ga nato izročil novonastalemu Državnemu arhivu FLR Jugoslavije (sedaj imenovan Arhiv Jugoslavije).

Z delom so po vojni nadaljevali tudi drugi arhivi. To so bili državni arhivi v Dubrovniku, Zadru in na Reki. Leta 1949 se jim je pridružil še Državni arhiv v Kotorju. Mariborski arhiv je deloval kot oddelek tamkajšnjega muzeja. V večjih in zgodovinsko pomembnih mestih smo imeli mestne arhive: v Ljubljani (ustanovljen 1898; do povojnega časa mu je bila priključena tudi mestna biblioteka), v Zagrebu (ustanovljen skupaj z mestnim muzejem in biblioteko 1907; 1914 so starejše gradivo izročili deželnemu arhivu kot depozit, 1945 pa so arhiv obnovili), v Beogradu (ustanovljen 1945 kot oddelek mestne biblioteke), in v Sarajevu (ustanovljen 1948). Polek od (predvsem v zahodnem delu države) so zbirali lokalno arhivsko gradivo tudi mestni muzeji, v Istri mestne knjižnice (že od zadnjih desetletij 19. stoletja).

Omenjeni arhivi, ki so zrastle iz potreb in ustroja preteklosti, niso zmogli obvladati velikih množin gradiva lokalnih državnih organov, ustanov in podjetij. V taki situaciji je začel nastajati nov tip, po svojem značaju državnega arhiva, toda na regionalni stopnji. Ne glede na to, da so se ti arhivi ponekod imenovali mestni, ker je zakon o državnih arhivih iz leta 1950 poznal le tako obliko lokalnih arhivov, so jim bili teritorialna podlaga eden ali več okrajev. Okrajni ljudski odbori so postali tudi ustanovitelji arhivov, čeprav so to dopuščale šele spremembe v sistemu ljudskih odborov, sprejete leta 1955. Zato so že leta 1953 začeli pripravljati nov zvezni arhivski zakon, ki pa ni izšel.

Sistematično so pričeli izgrajevati omrežje regionalnih arhivov v Vojvodini (1946), ostali Srbiji (1948) in Makedoniji (1951). Tu so pokrajine oz. republiki ustanovili t.i. arhivska središča (pri okrajnih ljudskih odborih in ljudskih odborih večjih mest, v Makedoniji tudi pri muzejih), iz katerih so se po sprejemu republiških zakonov o državnih arhivih leta 1951, postopoma razvili samostojni regionalni arhivi. V ostalih republikah (te niso ustanovile arhivskih središč, niti niso — z izjemo Črne gore — sprejele v tem času svojega zakona o državnih arhivih), so začeli individualno tudi nastajati regionalni arhivi: na Hrvaškem 1950. leta, v Sloveniji 1952. leta, v Bosni in Hercegovini 1953. leta, v Črni gori 1957. leta, na Kosovu pa šele leta 1968, kar se je odrazilo na ohranjenosti arhivskega gradiva. V omrežje regionalnih arhivov so se vključili tudi prej omenjeni državni in mestni arhivi.

Položaj regionalnih arhivov je ostal neurejen vse do sprejema republiških zakonov o arhivskem gradivu in o arhivih v letih 1965–1967. Teritorialna podlaga regionalnih arhivov so postale sedaj občine (v tem času so bili ukinjeni okraji), s tem, da arhivi v večini primerov obsegajo območja več občin. Poudariti moramo, da po svojem položaju in nalogah občin v Jugoslaviji ne smemo enačiti z občinami v zahodni Evropi. Regionalni arhivi so pristojni za vse gradivo, za katerega ni v zakonu o arhivskem gradivu federacije (prej zakonu o Arhivu Jugoslavije) ter v odgovarjajočih republiških in pokrajinskih zakonih izrecno določeno, da ga zbirajo zvezni arhivi oz. arhivi republik in pokrajin (na podlagi načela o pristojnosti družbenopolitičnih skupnosti, ki je hlo sprejeto v ustavi leta 1963). To je gradivo organov lokalnih oblastev, ustanov (z izjemo nacionalnih), vseli gospodarskih podjetij, političnih organizacij na stopnji prej omenjenih oblastev ter društev. Regionalni arhivi imajo enak položaj, ne glede na različna imena, ki jih uporabljajo (zgodovinski arhiv, regionalni arhiv, pokrajinski arhiv v pomenu regionalni arhiv — v Sloveniji —, medobčinski arhiv, občinski arhiv). Danes je v Jugoslaviji 533 občin, imamo pa 80 regionalnih arhivov (od teh trije niso samostojni). V celoti se njihovo število nekoliko zvišuje (leta 1974 jih je bilo 76), čeprav obstojijo v nekaterih republikah tudi stališča, da bi bilo potrebno njihovo število zmanjšati. Poprečno pride torej preko šest občin na en arhiv, dejansko pa obstojijo glede velikosti med njimi velike razlike. Tako pokriva npr. Zgodovinski arhiv Ljubljana območje kar 24 občin. Ponekod pa prilaga do škodljive drobitve organizacije arhivov. Pomen sodobnega gradiva, ki ga imajo ti arhivi, se je močno povečal z decentralizacijo državne oblasti in z uvedbo samoupravljanja. Tako torej v Jugoslaviji ne poznamo komunalnih niti gospodarskih arhivov, kot so običajni na Zahodu.

Poleg splošnih imamo v Jugoslaviji tudi posebne arhive. Diplomatski arhiv Zveznega sekretariata za zunanje zadeve v Beogradu ima svojega predhodnika v zgodovinskem oddelku (glavnem arhivu) Ministrstva zunanjih zadev Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev oz. Jugoslavije (od 1929 dalje). Arhiv oboroženih sil Jugoslavije deluje v okviru Vojnogodovinskega inštituta v Beogradu. Predhodnika ima v arhivu zgodovinskega oddelka Glavnega generalštaba vojske Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev oz. Jugoslavije (ta pa v zgodovinskem oddelku, osnovanem pri Vojnem ministrstvu Kra-

ljevine Srbije leta 1897). Na podlagi ukaza generalštaba Jugoslovanske armade z dne 26. marca 1945 je omenjeni arhiv zbral tudi velik del gradiva partizanskih in okupatorjevih enot (1941–1945) z območja vse države.

Leta 1948 so začeli nastajati zgodovinski oddelki oz. arhivi pri centralnih komitejih komunistične partije, ki so imeli tudi nalogo, da zbirajo arhivsko gradivo, ki se nanaša na zgodovino komunistične partije, delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja 1941–1945. Ponekod so začeli zbirati gradivo, ki se nanaša na narodnoosvobodilni boj in delavsko gibanje tudi muzeji narodne osvoboditve (kasneje imenovani muzeji revolucije). Okoli leta 1960 so se iz zgodovinskih oddelkov centralnih komitejev razvili inštituti za zgodovino delavskega gibanja (ponekod v sklopu republiških zgodovinskih inštitutov) ter so pri njih združili arhivsko gradivo, ki se nanaša na delavsko gibanje in narodnoosvobodilni boj. Po gradivu, ki je nastalo z delovanjem partizanskih političnih in oblastnih organov ter okupatorja – za razliko od drugih republik pa tudi vojaških enot – je posebno bogat arhiv pri Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, katerega začetki segajo še v čas pred koncem vojne. V Sloveniji je dal namreč Znanstveni inštitut, ki je bil 12. januarja 1944 ustanovljen pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, pobudo za sistematično zbiranje gradiva okupatorjevega ter partizanskega izvora. (Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani se je 1989. leta preimenoval v Inštitut za novejšo zgodovino). V Črni gori in na Hrvaškem prevzemata inštituta za zgodovino delavskega gibanja tudi arhivsko gradivo povojnih političnih organizacij, vključno z gradivom centralnih komitejev komunistične partije oz. zveze komunistov (leta 1952 se je namreč komunistična partija preimenovala v zvezo komunistov). Drugod prevzemajo to gradivo splošni arhivi, vendar pri federaciji, v Bosni in Hercegovini, v Sloveniji in na Kosovu z izjemo gradiva centralnih komitejev zveze komunistov, za katerega obstojijo posebni arhivi pri teh komitejih.

Arhiv Spominkega centra Josip Broz Tito v Beogradu, ustanovljen leta 1964, hrani arhivsko gradivo, ki se nanaša na življenje in delo pokojnega predsednika države.

Omeniti je treba tudi arhive časopisnih redakcij ter radiotelevizijskih ustanov. Za njihovo gradivo so sicer pristojni splošni arhivi, vendar se zaradi specifičnega gradiva razvijajo bolj ali manj ločeno. V Beogradu je bila leta 1949 ustanovljena Jugoslovanska kinoteka, ki so ji bila filmska podjetja v državi dolžna izročati kopije vseli posnetih filmov. Po letu 1970 pa je prišlo do decentralizacije tudi na tem področju. Najprej smo dobili filmski arhiv pri Arhivu SR Slovenije, kasneje še kinoteki pri Arhivu Hrvatske ter Arhivu Bosne in Hercegovine, medtem ko so v Makedoniji ustanovili samostojno kinoteko.

Za arhivske fondе univerz so prav tako pristojni splošni arhivi, vendar imajo arhivi univerz bolj ali manj samostojen položaj. Tudi pri nekaterih znanstvenih inštitutih so se razvili arhivi za zadevna področja. Pomembne zbirke literarnih, znanstvenih in glasbenih zapuščin obstojijo pri narodnih in univerzitetnih knjižnicah. Gledališki muzeji zbirajo arhivsko gradivo z njihovega področja dejavnosti. Ponekod zbirajo zapuščine pomembnih osebnosti tudi akademije znanosti in umetnosti (ki sicer hranijo lastno gradivo). Za sedaj boljšega pregleda nad temi arhivi oz. zbirkami še nimamo.

S področja nedržavne (nedržbene) lastnine so najpomembnejši cerkveni arhivi. V okviru škofij rimsko-kato-

liške cerkve so proti koncu 19. stoletja pričeli nastajati prvi zarodki lastne arhivske službe (npr. v Ljubljani škofjski arhiv leta 1879). Srbska pravoslavna cerkev je leta 1949 izročila v hranjenje Srbski akademiji znanosti gradivo patriarhije in karlovske metropolije (do 1920) ter beograjsko-karlovske arhiepiskopije (1921–1937), za kar je akademija ustanovila poseben arhiv v Sremskih Karlovcih. Nekaj gradiva patriarhije hrani tudi Muzej Srbske pravoslavne cerkve v Beogradu. Gradivo črnogorsko – primorske metropolije (do začetka 20. stoletja) je v Narodnem muzeju na Cetinju. Sicer pa morata srbska in makedonska pravoslavna cerkev (slednja se je leta 1967 proglasila za antokefalno) sami skrbeti za arhivsko gradivo. Isto velja za islamsko versko skupnost, ki ima sedež svojega predstojništva za Jugoslavijo v Sarajevu.²

Arhivi gospostev in plemiških družin, ki so obstajali pred dolgo svetovno vojno v Sloveniji in na Hrvaškem še v večjem številu, so po vojni prešli v državno last.

Položaj, materialni in personalni pogoji

Zvezni in večina republiških arhivov ima položaj upravnih ustanov (organizacij). Regionalni arhivi so samostojne kulturne ustanove (po veljavni terminologiji delovne organizacije s področja kulture).

Zaradi pogoste ogroženosti dokumentarnega gradiva pri oblastvih, ustanovili in podjetji je po letu 1952 prevladala v arhivih notranja organizacija, ki daje poseben poudarek skrbi za gradivo pred prevzemom v arhiv. Osnova temu je bila odločba o hrambi arhivskega materiala (1952). Tedaj so arhivi pričeli z načrtnim evidentiranjem dokumentarnega gradiva. Ta organizacija sloni predvsem na dveh oddelkih, na oddelku, ki se ukvarja z arhivskim gradivom pred prevzemom v arhiv in na oddelku, ki skrbi za strokovno obdelavo gradiva. V novejšem času se pri arhivih uveljavlja organizacija, ki sloni na resorjih arhivskih fondov (uprava, sodstvo, gospodarske dejavnosti, družbene dejavnosti, politične organizacije, društva itd.). Na ta način je mogoča specializacija, ki pogojuje boljše poznavanje gradiva, kar je temeljnega pomena pri odbiranju arhivskega gradiva.

Arhivi v Jugoslaviji imajo okoli 100.000 m² delovnih in skladiščnih prostorov (leta 1974 80.000 m², od tega 47.000 m² skladišč).³ V večini primerov gre za adaptirane zgradbe. Nove funkcionalne zgradbe je dobilo po drugi svetovni vojni šest arhivov v Makedoniji (republiški in pet regionalnih v letih 1949–1978), regionalni arhiv v Beogradu (1973), Pokrajinski arhiv v Prištini (1977) ter regionalna arhiva v Karlovcu (1980) in Novi Gorici (1987).

Prve mikrofilmske kamere so dobili arhivi v Jugoslaviji v letih 1952–1955 (Državni arhiv v Dubrovniku, Državni arhiv FLR Jugoslavije v Beogradu ter Državni arhiv LR Makedonije v Skopju). Danes imajo laboratorije za mikrofilmanje skoraj vsi večji arhivi v državi. Prve laboratorije za konservacijo in restavracijo arhivskega gradiva so uredili v letih 1953–1956 (Državni arhiv FLR Jugoslavije, Državni arhiv v Zagrebu skupaj z Jugoslovansko akademijo znanosti in umetnosti ter Muzej narodne osvoboditve v Ljubljani; zadnji laboratorij nadaljnje od 1980. leta delo v okviru Arhiva SR Slovenije). Danes laboratoriji republiških in pokrajinskih arhivov bolj ali manj zadoščajo za potrebe vseh arhivov.

V vseh arhivih v Jugoslaviji je zaposlenih okoli 1650 sodelavcev (od tega je okoli 25 % administrativnega in

telničnega osebja). Od leta 1974 je število zaposlenih v povprečju poraslo za 40 %, zvišala se je tudi izobrazbena struktura (leta 1974 je imelo visoko izobrazbo 27 % zaposlenih, leta 1988 pa 40 %). To so povprečne vrednosti, razmerja v posameznih republikah pa izgledajo zelo različno.⁴

Pokazalo se je, da zaradi zgodovinsko utemeljenih razlik v Jugoslaviji skupno šolanje ni mogoče (poskusi so bili v letih 1950–1953). Ena od oblik šolanja, ki se je v zadnjem času uveljavila, je ta, da delavci z visoko izobrazbo pridobijo del potrebnega znanja iz arhivskih ved v času dodiplomskega študija na univerzi, ostalo pa ob nadaljevalnem šolanju po nastopu dela v arhivu. Sedaj imamo predavanja iz arhivskih ved na filozofskih fakultetah Univerze v Ljubljani (na oddelku za zgodovino; že od šolskega leta 1978/79), Novem Sadu (na Inštitutu za zgodovino) ter Zagrebu (na enoti za humanistično – družboslovne znanosti v povezavi z informatiko). Srbija pa ima zelo razvito izobraževanje po nastopu dela v arhivu. Od 1953. leta dalje imajo pri Arhivu Srbije vsako leto šestmesečni tečaj za delavce z visoko in stalno izobrazbo, ki so se na novo zaposlili. Občasne kratkotrajne tečaje organizirajo tudi drugi republiški in pokrajinski arhivi. Podiplomski študij iz arhivistike je mogoč za sedaj v Jugoslaviji na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani ter pri Centru za podiplomski študij informacijskih znanosti Vseučilišča v Zagrebu.⁵

Arhivska zakonodaja

Splošni zakon o državnih arhivih iz leta 1950 je bil pomemben in so ga morali dopolniti z odločbo o hrambi arhivskega materiala ter navodilom o zbiranju, hrambi in periodičnem izločanju arhivskega materiala (oboje 1952; mišljeno pa je dokumentarno gradivo). Šele zakon o Arhivu Jugoslavije iz leta 1964 ter republiški zakon o arhivskem gradivu in o arhivih, ki so bili sprejeti v letih 1965–1967 na podlagi zveznega splošnega zakona o arhivskem gradivu (1964), so prvič ustvarili celovito osnovo za zagotavljanje pravnega varstva arhivskega gradiva v vsej državi. S sprejemom ustavnih amandmajev v letu 1971, na podlagi katerih so hile penešene določene pristojnosti od federacije na republike, so prenehali veljati splošni zakoni, tako tudi splošni zakon o arhivskem gradivu. Od tedaj dalje urejajo republike arhivsko dejavnost v celoti samostojno. Enako pravico sta dobili tudi pokrajini Kosovo in Vojvodina.

Če ne upoštevamo niganzijskih vprašanj, o katerih sino že govorili, je v arhivskih predpisih v Jugoslaviji znanen poudarek na obveznostih ustvarjalcev arhivskega gradiva, to je organov oblasti različnih stopenj (po veljavni terminologiji organov družbenopolitičnih skupnosti), političnih organizacij, podjetij, ustanov in društev glede hranjenja dokumentarnega gradiva ter glede odbiranja in izročanja arhivskega gradiva pristojnemu arhivu. Povsod arhivi prirejajo občasno tečaje za zaposlene pri ustvarjalcih, ki delajo z dokumentarnim gradivom. V nekaterih republikah je prisostvovanje na teh tečajih obvezno. Pri določanju obveznosti in pravic arhivov v odnosu do ustvarjalcev arhivskega gradiva se kaže v zakonodaji dve tendenci: ponekod izhajajo predpisi iz stališča, da je potrebno prevzemati v arhive kolikor mogoče odbrano arhivsko gradivo, da je na tem področju glavna naloga arhivov skrb za strokovno neoporečno odbiranje arhiv-

skega gradiva ter da je potrebno arhive kolikor mogoče razbremeniti vseh nalog, ki niso v neposredni zvezi s potrebnimi znanosti in kulture. V nasprotju s tem pa iz zakonodaje drugih republik sledi, da naj bi opravljali arhivni nadzor (inšpekcijo) nad celotnim poslovanjem ustvarjalcev z dokumentarnim gradivom, vključno glede upoštevanja rokov hranjenja dokumentarnega gradiva. To seveda znatno odvrča arhive od njihovega osnovnega namena, tj. varovanja kulturne dediščine. Po nepotrebnem prevzemajo s tem naloge, ki bi jih morali opravljati upravni in drugi organi. Zvezno svetovanje v Pristini (1986), ki je bilo posvečeno vprašanjem razmerja arhiv – ustvarjalci arhivskega gradiva, je pomorno opozorilo na različne poglede, ki obstojijo glede položaja arhivov med upravo in zgodovino.

Posebno vprašanje je selekcija ustvarjalcev arhivskega gradiva, ki so dolžni izročati arhivsko gradivo pristojnemu arhivu. Taka selekcija se opravlja v državi, kjer so večina vsi ustvarjalci državne oz. družbene osebe in se seveda nanaša na ustvarjalce na lokalni stopnji. S tem se želi doseči, da pride v arhive predvsem gradivo pomembnejših ustvarjalcev. Enako, kakor poteka razvoj drugod po svetu, uvajajo tudi novejši predpisi v Jugoslaviji direktni (pozitivni) način odbiranja arhivskega gradiva za mlajše gradivo. Metoda direktnega odbiranja omogoča tudi zožitev pojma arhivsko gradivo na tisto gradivo, ki ima trajen pomen za znanost in kulturo in s tem razbremenitev arhivov hranjenja gradiva, potrebnega zgolj za – čeprav dolgo časa trajajoče – dokazne in poslovne namene. Tudi ožetje pojma arhivsko gradivo je seveda pogojeno s količinami gradiva, za katerega morajo skrbeti arhivi.

S predpisi so določeni roki izročanja arhivskega gradiva arhivu (najdaljši rok je trideset let – za sodno gradivo – ki bi ga pa kazalo podaljšati), način izročanja arhivskega gradiva arhivu, način vodenja evidence arhivskega gradiva ter pogoji za uporabo arhivskega gradiva. Predpisi o vodenju evidence arhivskega gradiva omogočajo vsaj v okviru republik kolikor toliko enoten pregled nad arhivskimi fondii in zbirkami. Za sedaj kaj takega za območje vse države še ni mogoče.

Glede dostopnosti arhivskega gradiva upoštevajo predpisi v Jugoslaviji priporočilo, sprejeto na VI. mednarodnem kongresu arhivov v Madridu leta 1968, po katerem naj ne bo arhivsko gradivo nedostopno dalj kot 30 let oziroma izjemoma 50 let. Pri določanju dostopnosti gradiva poznamo v Jugoslaviji dva načina. Prvi način ima za izhodišče načelo, da je ob prevzemu v arhiv gradivo nedostopno za uporabo, izročitelj (v nekaterih republikah oz. pokrajinah izročitelj in arhiv skupno) pa določita, kdaj postane dostopno. Drugi način izhaja iz načela, da postane arhivsko gradivo ob prevzemu v arhiv dostopno za uporabo s tem, da izročitelj določi tisto gradivo, ki je zaupno tet rok, kdaj nedostopnost preneha (Slovenija). V nekaterih republikah so tuji državljani glede uporabe arhivskega gradiva izenačeni z jugoslovanskimi, drugod morajo za uporabo pridobiti posebno dovoljenje (daje ga Arhiv Jugoslavije, kadar gre za njegovo gradivo, v Črni gori, Srbiji, Vojvodini in na Kosovu pa republiški oziroma pokrajinski upravni organ, pristojen za kulturo). V Makedoniji, Srbiji in na Kosovu velja tudi načelo reciprocitete.

Glede zasebnega arhivskega gradiva daje zakonodaja arhivom pravico, da ga za potrebe znanstvene in strokovne obdelave presnamejo, v primeru prodaje pa imajo

predkupno pravico. Uporaba za znanstvene in študijske namene naj bi se omogočala s posredovanjem arhiva. Tudi v Jugoslaviji obstoji prepoved izvoza arhivskega gradiva v tujino.⁶

Razvoj arhivistike

Do razvoja arhivistike kot vede v času do II. svetovne vojne v Jugoslaviji še ni moglo priti, čeprav so se nekateri dosežki arhivske vede v večji ali manjši meri že uveljavili v praksi. Pri Državnem arhivu v Zagrebu je leta 1925 obstajal načrt, da bi kot prilogo k svojemu glasilu Vjesniku, ki je začel izhajati že leta 1899 (pod imenom Vjestnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva), objavljali posebno arhivsko knjižnico, v kateri bi bila obdelana različna vprašanja s področja arhivske dejavnosti. Že kmalu po II. svetovni vojni pa so bile pred jugoslovanske arhive postavljene obsežne naloge, kar je pospešilo tudi razvoj arhivistike. Ta je morala – tako kot v drugih državah z novim družbenim redom – mnogo prej preiti od njenega klasičnega področja, to je od obravnavanja starejšega gradiva, na izdelavo metod in tehnike dela za novejša in najnovejša gradiva. Arhivistika se sprva – zaradi specifičnih problemov – ni mogla toliko zgledovati po stroki v zahodnih državah, marveč bolj v vzhodu, od mednarodne konference Okrogle mize arhivov, ki je bila v Zagrebu leta 1957, pa se je odprla na široko v svet.

Zvezni upravno-strokovni organi za arhivsko dejavnost so obstajali le krajši čas (1950–1953, 1957–1958 ter 1964–1971), tak republiški upravno-strokovni organi pa imata sedaj le Hrvaška. Potrebno je omeniti – poleg arhivov – še faktor, ki je bistveno pripomogel k razvoju arhivistike v Jugoslaviji. To so republiška arhivska društva in Zveza arhivskih društev Jugoslavije, strokovne organizacije, ki so bile ustanovljene v letih 1953/54. Ta društva imajo, kot je pokazala tudi razprava na Okrogli mizi arhivov v Helsinkih leta 1986 (s temo centralizacija / decentralizacija in arhivi), posebno vlogo v federativnih oziroma zveznih državah.

Sintetična arhivistična dela, ki so izšla v Jugoslaviji, je mogoče časovno razdeliti na dve obdobji. Leta 1959 je bil objavljen v Beogradu priročnik z naslovom Iz arhivistike, ki je bil plod dela večjega števila avtorjev iz vse države. V drugo obdobje sodijo dela Ivana Beuca, Arhivistika (Zagreb 1968), Sergija Vilfana in Jožeta Žontarja, Arhivistika (Ljubljana 1973) ter kolektivno delo Priručnik iz arhivistike (Zagreb 1977). Ti priročniki so deloma že zastareli. Potreba po novih sintezah je močno prisotna. Na to opozarjajo tudi učbeniki iz arhivistike, ki so izšli v letih 1984 (Jože Žontar v Sloveniji) in 1986 (Ivanka Bruk in Ljubodrag Popović v Srbiji, Miloš Konstantinov v Makedoniji) za potrebe srednjih šol, ki so vpeljale v svoj učni program pouk tega predmeta. Pripomnimo naj, da je predstavljal pouk arhivistike v srednjih šolah družboslovne in kulturološke smeri le kratkotrajen poskus, ki je bil povezan z začetki zadnje šolske reforme.

Pred letom 1941 je izdajal časopis edino Državni arhiv v Zagrebu (že omenjeni Vjesnik), po vojni pa je v Beogradu začel izhajati leta 1951 zvezni arhivski časopis Arhivist. Postopoma so dobile tudi republike in Kosovo lastna arhivska glasila: Arhivski pregled, Beograd (od 1955 – v letih 1958–1962 pod imenom Arhivski almanah), Arhivski vjesnik, Zagreb (od 1958), Glasnik

arhiva i društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, Sarajevo (od 1961), Godišnjak Pokrajinskog državnog arhiva u Prištini – Buletini, Priština (1965) oz. Vjetar i Arkivit të Kosovës – Godišnjak Arhiva Kosova, Prishtinë – Priština (od 1966), Makedonski arhivist, Skopje (od 1972), Arhivi, Ljubljana (od 1978), Sodobni arhivi, Maribor (od 1979).

Kateri so arhivistični problemi, ki vzbujajo v jugoslovanski strokovni literaturi največ pozornosti? Na prvem mestu so po številu prispevkov vprašanja povezana z gradivom pred prevzemom v arhiv (sistematično evidentiranje dokumentarnega gradiva, liste kategorij dokumentarnega gradiva z roki hranjenja, odbiranje oziroma vrednotenje dokumentarnega gradiva). Za razumevanje prispevkov, ki obravnavajo vrednotenje dokumentarnega gradiva, je potrebno pojasniti, da se ta pojem uporablja v državah s socialistično družbeno ureditvijo v dvojnem pomenu, v pomenu vrednotenja ustvarjalcev, katerih arhivsko gradivo bo prevzemal arhiv in v pomenu vrednotenja samega gradiva.

Vprašanja, povezana z urejanjem arhivskega gradiva in z izdelavo arhivskih pripomočkov, imajo svoj izvor predvsem v strukturi spisovnega gradiva. Prevladujejo serije spisov (serije posameznih ozko oblikovanih zadev), ki so v zahodnih delih današnje Jugoslavije do leta 1918 pogosto deljene po vsebinskih skupinah, nato pa imamo na celotnem območju numerično-kronološko ureditev spisov. Šele leta 1957 so pričeli zopet deliti serije spisov po vsebinskih vidikih. Jugoslovanski arhivski kongres leta 1980 se je doslej najboljšeje dotaknil vprašanja urejanja arhivskega gradiva po vsebinskih vidikih. Nadalje je bilo na dnevnem redu vprašanje formiranja arhivskih fondov. Vzpodbuda za to vprašanje so bile tudi stalne in pogoste organizacijske spremembe, do katerih je prišlo v Jugoslaviji po letu 1945. Priporočilo o pogojih in načinu oblikovanja arhivskega fonda in arhivske zbirke, ki ga je sprejela Zveza arhivskih delavcev Jugoslavije (1985), naj bi zaključilo to obravnavo. Razhajala se je predvsem glede vprašanja, kakšen pomen zaslužijo spremembe družbenopolitičnega sistema in državnopravne ureditve pri oblikovanju arhivskih fondov.

V poskusnem stanju so različni projekti glede uporabe elektronske obdelave podatkov za arhivsko popisovanje in strokovno obdelavo.

V zvezi z dejavnostjo arhivov so tudi prispevki o načelih za objavljanje arhivskih virov, za prirejanje arhivskih razstav in sploh za kulturno-prosvetno dejavnost v arhivih.

Nenazadnje poskušajo arhivi v Jugoslaviji tudi na področju konservacije in restavracije arhivskega gradiva kolikor mogoče loviti korak z razvojem v svetu. Pri uvajanju novih postopkov morajo upoštevati razlike v lastnostih materialov, ki so jih uporabljali kot pisno podlago po posameznih delih države. Pozornost, tudi zunaj Jugoslavije, je pritegnilo sicer kratkotrajno proizvajanje laminatorjev v Zagrebu, ki je bilo rezultat lastnih proučevanj tankajšnjega laboratorija (prvi laminator je bil izdelan leta 1955). Vprašanjem mikrofilmanja je posvečeno priporočilo Zveze arhivskih delavcev Jugoslavije iz leta 1983. Arhivski center pri Pokrajinskem arhivu v Mariboru, ki je pričel z delom leta 1985, se posveča posebej arhivskim tehničnim vprašanjem.⁷

Arhivsko gradivo

Najstarejše listine v arhivih v Sloveniji (ne računajoč Istre) so iz 12. stoletja. Arhivsko gradivo deželnih organov Kranjske je kontinuirano ohranjeno od konca 15. stoletja do leta 1918; nižjih organov uprave pa od srede 18. stoletja. Mesto Ljubljana ima listine od 14. stoletja dalje, zapisnike mestnega sveta pa sklenjeno od 16. stoletja. Gradivo fevdalnih rodbin v Sloveniji začenja v 15. stoletju.

Listin iz najstarejše hrvatske zgodovine (10., 11. stoletje) je nekaj več kot deset.

Za zgodovino Dalmacije in Istre (vključno s slovenskim delom Istre in Kotorjem) so iz obdobja beneške uprave (do 1797) ohranjeni spisi providurja za Dalmacijo in Albanijo (od 16. stoletja dalje), notarski spisi od 13. stoletja dalje, medtem ko je gradivo komunalnih organov precej trpelo. Enkrateno je po svojem pomenu in celoviti ohranjenosti arhiv Dubrovnike republike, pomemben ne le za preučevanje te državne tvorbe kontinuirano od 13. stoletja pa do njegovega propada leta 1808 (najstarejše listine pa so že iz 11. stoletja), marveč tudi za preučevanje preteklosti Balkana in Sredozemlja. Tudi iz obdobja 1797 do 1918 so pomembni fondii deželne in nižje uprave v Dalmaciji in Istri.

Arhivsko gradivo osrednjih in županijskih organov uprave iz Banske Hrvatske je kontinuirano ohranjeno od 16. stoletja do leta 1918. Za starejše obdobje so fragmentarno ohranjeni spisi v rodbinskih arhivskih fondih (od 16. stoletja dalje) in zbirkah. Dopolnjujeta jih fonda zagrebškega in čazmanskega kapitlja, ki sta opravljala tudi notarske posle (loca credibilia), z arhivskim gradivom od 13. do 19. stoletja. Iz razdobja 1848 do 1918 imamo nadalje gradivo nižjih upravnih oblastev.

Iz časa srednjeveške Bosne in Humske dežele se v arhivih v Bosni in Hercegovini hranijo le štiri listine. Iz obdobja turške oblasti obstojijo razen fonda vilajetske uprave (1852–1878) razne zbirke z gradivom od 16. stoletja dalje. Iz časa avstro-ogrške oblasti 1878–1918 je poleg gradiva oddelka za Bosno in Hercegovino, ki je bil v sestavi skupnega avstro-ogrškega finančnega ministrstva na Dunaju, dobro ohranjeno gradivo deželne vlade za Bosno in Hercegovino v Sarajevu. Z izjemo arhivskega fonda okrožja Sarajeva in fonda organov mesta Sarajeva je redko gradivo nižjih organov oblasti.

Arhivski fondii komitativ v Vojvodini začenjajo z 18. stoletjem. Dobro je ohranjeno gradivo deželnih oblastev Srbske vojvodine in Temišvanskega Banata (1849–1860). Od tedaj do leta 1918 v Vojvodini deželnega oblastva ni bilo več. Pomembno je odstopljeno gradivo posebnih organov za zadeve Srbov na dvoru na Dunaju (18. stoletje) ter budimpeštanskega ministrstva za vere in prosveto (predvsem za zadeve verske avtonomije, ki je obsegala tudi šolska in kultura vprašanja). Z izjemo mestnih je slabo ohranjeno gradivo nižjih organov oblasti.

Od gradiva za zgodovino Vojne krajine (od 16. stoletja do 1881) so najbolje ohranjeni arhivski fondii generalnih poveljstev ter mest.

Iz časa srednjeveške Srbije imamo le nekaj dokumentov, iz turškega obdobja pa nekaj zbirke dokumentov. Gradivo centralnih organov srbske države začenja z letom 1812, utrpelo pa je veliko škode. Slabo so ohranjene tudi arhivski fondii nižjih državnih organov in občin, z izjemo mestne občine Beograda (od 1839 dalje).

Na Kosovu imamo le malenkost gradiva iz časa do 1. svetovne vojne (od oblastnih organov se arhivski fondii niso ohranili).

V Makedoniji je v zbirkah nekaj gradiva iz turškega obdobja (od 17. stoletja dalje) ter malenkost gradiva nižjih državnih organov in občin iz časa 1869 do 1918.

Za starejšo zgodovino Črne gore (ne računajoč Kotorja in Primorja) je najpomembnejši fond čmogorsko-primorske metropolije, ki za čas od 15. stoletja dalje obsega tudi korespondenco čmogorskih vladik oziroma od leta 1851 knezov (do 1916). Gradivo centralnih državnih organov je od 1855. leta dalje (več od 1878. dalje). Gradiva nižjih oblastnih organov se je ohranilo malo (večinoma šele po letu 1900).

Iz začetka našega stoletja je tudi najstarejše filmsko gradivo v jugoslovanskih kinotekah oziroma arhivih. Iz leta 1904 je film, ki je bil posnet ob kronanju kralja Petra v Beogradu, dr. Karl Grosman, odvetnik iz Ljutome- ra, pa je naslednje leto posnel kratek film o sejmju in odhodu vernikov od maše v Ljutomeru (v Sloveniji).

Iz obdobja med obema svetovnima vojnama je v Jugoslaviji arhivsko gradivo zelo neenakomerno ohranjeno. Gradivo centralnih državnih organov Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma Jugoslavije je utrpelo veliko škodo. Arhivski fondii oblastev na višji stopnji, raznih prehodnih deželnih oziroma pokrajinskih oblastev (1918–1924), organov oblasti (1924–1929) ter banovin (1929–1941) so mnogo bolje ohranjeni v zahodnem delu države kot v vzhodnem. Od oblastev na nižji stopnji je ostalo še največ gradiva pri organih večjih mest.

Iz obdobja 1941–1945 je v jugoslovanskih arhivih po eni strani gradivo novih državnih tvorb ter organov, ki so jih postavili okupatorji. Upoštevati je treba gradivo organov Nezavisne države Hrvatske, ki je obsegala tudi Bosno in Hercegovino, Srbije, ki je obsegala ožjo Srbijo in Banat ter Črne gore, ki pa ni obsegala Boke Kotorske. Bolje je ohranjeno gradivo z območja Nezavisne države Hrvatske. Večina Dalmacije, vključno z Boko Kotorsko, Slovenija, Medjimurje, večina Vojvodine, del južne Srbije, Makedonija in Kosovo so bili priključeni sosednjim državam Italiji, Velikonemški državi, Madžarski, Bolgariji ter Veliki Albaniji. Iz teh območij je delno ohranjeno gradivo različnih okupatorskih organov. Posebej je treba opozoriti na pomembno gradivo okupatorskih ter kvislinških vojaških enot.

Iz obravnavanega obdobja pa imamo na drugi strani zelo pomembno gradivo političnih organov narodnoosvobodilnega boja, ki so prerastli v oblastne, od skupno jugoslovanskih do krajevnih ter partizanskih enot. Glede na pogoje, v katerih je nastajalo, je seveda zelo fragmentarno ohranjeno. Opozoriti je treba še na arhivski fond emigrantske vlade Kraljevine Jugoslavije (1941–1945).

Na območjih, ki so po 1. svetovni vojni pripadli Italiji (Goriška, Istra, Reka, Zadar), je ohranjeno gradivo pokrajinskih in lokalnih oblastnih organov.

Iz obdobja po II. svetovni vojni so v jugoslovanskih arhivih zelo številni arhivski fondii organov oblasti, ki so pogosto spreminjali svojo strukturo pa tudi funkcijo. Gre za organe oblasti na različnih stopnjah od federacije, republik in avtonomnih pokrajin oziroma oblasti do nižjih upravno-teritorialnih enot.

Od ustanov se je ohranilo največ arhivskega gradiva šol. To začenja v Sloveniji in na Hrvaškem v 18., drugod v 19. stoletju, povsod pa ga je več od začetka 20. stoletja dalje.

Arhivski fondi podjetij začenjajo v drugi polovici 19. stoletja, več je tudi pri njih gradiva od začetka 20. stoletja. Arhivski fond rudnika živega srebra v Idriji je izjema, saj obstoja gradivo sklenjeno od začetka 18. stoletja (starejši dokumenti v prepisu so že iz 16. stoletja). Fondi poslovnih združenj in zbornic so v Sloveniji in na Hrvaškem iz druge polovice 19. stoletja, drugod pa začenjajo v naslednjem stoletju. Gradivo zadrug začenja v začetku 20. stoletja, bank in denarnih zavodov pa v 19. stoletju (večinoma šele proti koncu stoletja).

Najstarejši arhivski fondi družtev so iz 19. stoletja. Več je takega gradiva iz obdobja po I. svetovni vojni.

Pogrešamo gradivo političnih strank, ki so delovale do II. svetovne vojne. Izjema je delno ohranjen fond srbske socialnodemokratske stranke iz druge polovice 19. stoletja. Iz časa 1919 do 1945 je nekaj zbirke gradiva, ki se nanaša na komunistično partijo, sicer pa je iz obdobja po letu 1945 obsežno gradivo političnih organizacij na različnih stopnjah (komunistične partije oziroma od 1952. zveze komunistov, ljudske fronte oziroma od 1953. socialistične zveze delovnega ljudstva, zveze sindikatov, ženske organizacije, mladinske organizacije).

Poglavitne verske skupnosti v Jugoslaviji so pravoslavna, rimsko-katoliška in islamska. Srbska patriarhija (ukinjena 1463., obnovljena 1557 do 1766, ponovno obnovljena 1920) ima posamezne dokumente od 1302. leta dalje. Arhivski fond metropolije v Sremskih Karlovcih je od leta 1690, metropolije v Beogradu od prve polovice 19. in črnogorsko-primorske metropolije na Cetinju od 12. stoletja dalje. Vsi končujejo z letom 1920, ko je bila obnovljena enotnost srbske pravoslavne cerkve. Makedonska pravoslavna cerkev navezuje kontinuiteto z ohridsko arhiepiskopijo (ukinjeno 1767. pod turškim sultanom Mustafa III.). Njeno gradivo je bilo v celoti uničeno. Nekaj se je ohranilo gradiva metropolij bolgarske eksarhiije, ki so imele sedež v Makedoniji (po 1890 do 1912). Pravoslavni samostani so po večini izgubili vse arhivsko gradivo.

Najstarejše gradivo rimsko-katoliške cerkve v Jugoslaviji imata škofiji oziroma nadškofiji v Zagrebu in Ljubljani (listine začenjajo z 12. stoletjem) ter koprski kapitelj (najstarejša listina je iz 11. stoletja). Sklenjeno gradivo samostanov na Hrvaškem sega v 13., na Slovenskem pa v 14. stoletje (samostan sv. Marije v Zadru ima izvime listine že iz 12. stoletja). Arhivski fondi frančiškanskih samostanov v Bosni in Hercegovini so pomembni tudi zaradi turških dokumentov (od 15. stoletja dalje).

Vrhovno poglavarstvo islamske verske skupnosti v Sarajevu hrani gradivo predhodnikov: muftije v Nišu (za Srbijo) oziroma vrhovne muftije v Beogradu (od 1913 dalje), muftije v Starem Baru (za Črna goro, od 1919. podrejene vrhovnemu muftiji v Beogradu), reis-ul-uleme v Sarajevu (do 1930 za Bosno in Hercegovino, nato pa za celotno Jugoslavijo). Posebej pomembni so rokopisi, listine in drugo gradivo od 15. stoletja dalje, ki ga hrani Gazi Husrev-begova biblioteka v Sarajevu.

Vsega arhivskega gradiva je v jugoslovaških arhivih preko 230.000 tekočih metrov (leta 1975 okoli 200.000 tekočih metrov, od tega 45 % iz časa pred, in 55 % iz časa po II. svetovni vojni). Na ohranjenost arhivskega gradiva v Jugoslaviji so odločilno vplivale državne in družbene spremembe v preteklosti. Tako kot je bila uničena v času turške invazije pisana dediščina balkanskih srednjeveških držav, je prišlo po odpravi turške oblasti, ki je bila posledica vojaških porazov, do množičnega uničeva-

nja sedaj turške pisane dediščine. Okupacija Srbije in Makedonije v času I. svetovne vojne je imela težke posledice tudi za arhivsko gradivo. V času II. svetovne vojne so zopet okupatorji uničili veliko gradiva dotedanjih uradov in ustanov, veliko škode pa je nastalo ob vojaških akcijah. Tudi po vojni se je pri ustvarjalcih — kljub ponavljajočim se predpisom o varovanju (1945, 1948, 1952) — gradivo v velikih množinah nekontrolirano uničevalo. Ogroženost gradiva je še povečalo dejstvo, da so v gradivu iz časa pred 1945 videli preostanek režima, s katerim je obračunala revolucija. K uničenju je dodatno prispevala mednarodna situacija države v letu 1948 ter izredno pomanjkanje surovin v naslednjih letih.

Nekaj pregledov zbranega gradiva so objavili arhivi že pred II. svetovno vojno. Ko so se pričele po vojni razmere urejati, so začeli leta 1954 objavljati sezname fondov, ki naj omogočijo splošen pregled nad gradivom. Prvi arhivskim vodnikom podobni publikaciji v Jugoslaviji (imenovala sta se splošni pregled fondov) sta objavila takratni Mestni arhiv ljubljanski ter Državni arhiv LR Slovenije v letih 1959 in 1960. Že leta 1962 so arhivi v Vojvodini, nekaj let zatem pa še arhivi v Sloveniji, objavili skupen arhivski vodnik. Na podlagi daljših priprav je Zveza arhivskih delavcev Jugoslavije v letih 1977 do 1986 objavila serijo vodnikov v devetih zvezkih s skupnim naslovom Arhivski fondi in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SFRJ (Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odeljenjima u SFRJ). Zvezki so posvečeni arhivom v posameznih republikah oziroma pokrajinah, en zvezek pa arhivom federacije. V pripravi je dodatni zvezek, ki bo obsegal dopolnitve ter pomennejše arhivsko gradivo, ki se ne hrani v arhivih (upoštevajoč ga deloma le nekateri zvezki). Zaradi pomena takega gradiva so npr. arhivi v Sloveniji objavili posebna vodnika po arhivskih fondih verskih skupnosti, ki pa sta deloma že zastarela. Poleg tega naj opozorimo še na poseben vodnik po matičnih knjigah v Sloveniji.

Predvsem Arhiv Srbije, Arhiv Vojvodine in Arhiv SR Slovenije so objavili tudi večje število inventarjev pomembnejših arhivskih fondov.

Pomanjkanje arhivskega gradiva iz starejših obdobj ter gradivo, nastalo na bivših upravnih sedežih, ki so zunaj Jugoslavije, silijo jugoslovaške arhive v evidentiranje in mikrofilmanje arhivskega gradiva, ki je v tujih arhivih. Arhivi so sodelovali pri preučevanju arhivskega gradiva v tujih arhivih že v zvezi z različnimi historičnimi raziskovalnimi projekti (od srede petdesetih let dalje). S sistematičnim evidentiranjem in mikrofilmanjem gradiva v tujini, ki ima za cilj ustvariti pregled nad zadevnimi arhivskimi fondi in dopolnjevati lastno gradivo, pa so pričeli arhivi šele proti koncu šestdesetih let.⁸

Raziskovalna, razstavna in pedagoška dejavnost

Arhivi štejejo med svoje neposredne naloge tudi objavljanje arhivskih virov. Že omenjeni Vjesnik, ki ga je izdajal Deželni oziroma Državni arhiv v Zagrebu, je prinašal objave arhivskega gradiva. Po vojni sta med arhivi pričela kot prva objavljati arhivsko gradivo Državni arhiv LR Srbije ter Mestni arhiv v Beogradu (1951). Vire objavljajo skoraj vsi večji arhivi, objave pa obsegajo vsa obdobja, od srednjega veka do najnovejšega časa.

Udeležba arhivov pri zgodovinskih raziskavah je ponekod večja, drugod manjša. Nekateri arhivi pospešujejo to

dejavnost z objavljanim zgodovinskih razprav in člankov. Pri regionalnih arhivih je v ospredju krajevna zgodovina.

Arhivi si prizadevajo, da na različne načine posredujejo zgodovinska spoznanja širšim krogom, in sicer v povezavi z arhivskim gradivom. Zato prirejajo zgodovinske razstave pa tudi zgodovinske učne ure v arhivu. Že o Deželnem arhivu v Zagrebu beremo leta 1921, da je imel posebne razstavne prostore, v katerih je bila stalna razstava zanimivih in poučnih arhivalij. Od časa do časa je prejel v njih tudi posebne zgodovinske razstave. Ko se je začela arhivska dejavnost po zadnji vojni obnavljati in širiti, so začeli arhivi prirejati tudi razstave, pogosto z namenom, da opozarjajo javnost na pomen arhivskega gradiva in arhivov. Možnost, ki jo daje razstava za vzpostavitev kontakta z javnostjo, arhivi v Jugoslaviji pogosto uporabljajo. Manj pa je razstav, ki so vsebinsko bogate, ki zahtevajo ohsežne predhodne študijske priprave ter objavo izčrpnjšega kataloga. Tematika razstav je zelo raznolika ter obsega časovna obdobja od srednjega veka do obdobja po II. svetovni vojni. V letu 1988 je bil napravljen tudi poskus, da bi na enem mestu prikazali vso pestrost gradiva v jugoslovanskih arhivih (razstava z naslovom Bogastvo jugoslovanskih arhivov, Beograd).

Posebna vrsta izobraževalne in vzgojne dejavnosti, ki jo opravljajo tudi arhivi v Jugoslaviji, se odvija v sodelovanju s šolami. Večinoma učenci prihajajo v arhiv, da spoznajo arhivsko gradivo in njegov pomen. Osnova prave učne ure iz zgodovine v arhivu pa obstoji v tem, da učenci arhivske dokumente berejo, pri čemer je pomembno, da se dokumenti nanašajo na območje, ki ga učenci poznajo ter na konkretne dogodke in ne na splošni razvoj.⁹

Arhivska dejavnost v Jugoslaviji je odraz razmer in pogojev, v katerih se je razvijala. Ta pa je historično pogojena, zaradi česar smo morali v tem prikazu časovno poseči tudi v bolj oddaljene preteklosti. Ne glede na vse to pa je potrebno poudariti, da se v jugoslovanskih arhivih hrani izredno bogata kultura dediščina.

OPOMBE

1 Bernard Stulli, O pravnom režimu korištenja arhivske građe, Arhivski vjesnik IX, Zagreb 1966, str. 146-165. - Isti, Pregled povijesnog razvitka zaštite arhivalija na području historijskih arhiva u Pazinu i Rijeci, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu XXIII, Pazin-Rijeka 1980, str. 11-44.

2 Uvodna poglavja v Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odeljenjima u SFRJ, Savez arhivskih radnika Jugoslavije, 9 zvezkov, Beograd 1977-1986 ter tam navedena literatura. - Od novjših publikacij Vodič Arhiva Bosne i Hercegovine, Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1987, 462 str. - Gesla, ki se nanašajo na arhive: Enciklopedija Jugoslavije, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1. knjiga, Zagreb 1983²; Enciklopedija Slovenije, 1. zvezek, Ljubljana 1987 ter tam navedena literatura.

Guide international des Archives - Europe, Institut international de Cooperation intellectuelle, Bibliotheque des "Annales institutorum", vol. IV, Societe des Notions (ok. 1934).
Sergij Vilfan, Položaj i uloga arhiva u socialističkoj Jugoslaviji, Arhivist VII, št. 3-4, Beograd 1958, str. 32-61. - Isti, Arhivi lokalnih zajednica (komunalni arhivi) u Jugoslaviji, Arhivist XIX/1969, št. 2, str. 3-20.

Krešimir Nemeti, Les archives d'entreprises en Yougoslavie. La situation, les problèmes, l'avenir, Bulletin of the Committee on Business Archives / Bulletin du Comité des Archives d'entre-

prises, International Council on Archives, 1/1978, str. 31-33. Podatki o jugoslovanskih arhivih v International Directory of Archives, Archivum XXXIII, 1988, str. 330-338 so pomanjkljivi, deloma pa tudi netočni.

Ferdo Hauptman, Jugoslavensko-mađarski arhivski pregovori i njihovi rezultati, Glasnik arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine I, Sarajevo 1961, str. 29-159. - Milko Kos, Iz Dižavne arhiva v Trstu Jugoslaviji izročene arhivalije, Zgodovinski časopis XV, Ljubljana 1961, str. 197-199. - Fran Zwitter, Arhivska konvencija z Avstrijo iz leta 1923 in vprašanje njene izvedbe, Časopis za zgodovino in narodopisje 3(XXXVIII), Maribor 1967, str. 270-283. - Gerhard Rill-Elisabeth Springer-Christiane Thomas, 60 Jahre österreichisch-jugoslawisches Archivübereinkommen, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 35, Wien 1982, str. 288-347. - Vojislav M. Jovanović, Jugoslovenske arhive u Drugom svetskom ratu, Zbornik Matice Srpske za književnost i jezik 22, Novi Sad 1974, str. 392-444; 23/1975, str. 50-101, 308-334, 496-515; 24/1976, str. 101-128, 253-275, 404-488.

3 Miloš Konstantinov, Arhivska služba Jugoslavije, Arhivist XXV/1975, Beograd 1975, št. 1-2, str. 5-99. - Isti, Archives in Jugoslavia, Yugoslav Survey, August 1976. - Matko Kovačević, Statusna pitanja arhivske službe u SFRJ, Arhivist XXXIX/1989, št. 1-2, str. 148-165.

4 Miloš Konstantinov, Arhivska služba Jugoslavije, Arhivist XXV/1975, št. 1-2, str. 5-99. - Matko Kovačević, Statusna pitanja arhivske službe u SFRJ, Arhivist XXXIX/1989, št. 1-2, str. 148-165.

5 Več prispevkov v Arhivist XXXIII/1983, št. 1-2, str. 179-223. - Jože Žontar, Arhivsko izobraževanje v Jugoslaviji s posebnim oziranjem na Slovenijo, Arhivi XII, št. 1-2, Ljubljana 1989, str. 16.

6 Jovan Popović, Zbirka propisa iz arhivske delatnosti, Savez arhivskih radnika Jugoslavije, Beograd 1987, 453 str. - K temu ocena Jožeta Žontarja v Arhivi XI, št. 1-2, Ljubljana 1988, str. 110-112. - Jože Žontar, Predpisi, ki urejajo arhivsko dejavnost, Arhivi IV, št. 1-2, Ljubljana 1981, str. 5-36. - Članek o jugoslovanski arhivski zakonodaji v Archivum XIX/1969, str. 195-224 (Jože Žontar) ter XXVIII/1982, str. 226-229 (Miloš Konstantinov) sta zastarela.

7 Bogdan Lekić, Valorizacija arhivske građe, Arhivist XXXVI/1986, št. 1-2, str. 62-72. - Vladimir Žumer, Kriteriji valorizacije dokumentarnega gradiva družbenih pravnih oseb in društev, Arhivi V, št. 1-2, Ljubljana 1982, str. 5-14. - Olga B. Giler, Analiza stanja i problema odabiranja u arhivima SFRJ, Arhivist XXX/1980, št. 1, str. 67-88. - Isti, The Historical Evaluation of Archival Records / L'Evaluation historique des documents d'archives, Janus III/avril 1984, str. 4. - K temu Jože Žontar, Arhivi IV, št. 1-2, Ljubljana 1981, str. 23-28.

Danica Gavrilović, Formiranje arhivskog fonda, Arhivist XXXII/1982, št. 1-2, str. 28-41. - Preporuka o uslovima i načinu obrazovanja arhivskog fonda i arhivske zbirke, Arhivist XXXV/1985, št. 1-2, str. 284-300.

Sistemi prvobitnog sređivanja u, upravnim registraturama (več avtorjev), Arhivist XX/1970, št. 2, str. 95-179.

Strokovna obdelava in izdelava pripomočkov (več avtorjev); Deveti kongres arhivskih radnika Jugoslavije, Referati i saopštenja, Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije, Struga 27. - 29. IX, 1980, str. 131-193. - Ista tema (več avtorjev); Arhivski vjesnik XXIX/1986, Zagreb 1987, str. 7-116.

Franjo Biljan-Sergij Vilfan-Miloš Milošević, Obaveštajna sredstva arhiva u službi nauke, Arhivist XXIII/1973, št. 1-2, str. 21-56. - Franjo Biljan (- Sergij Vilfan - Miloš Milošević), Les instruments de recherche des Archives au service de la science, Archivum XXIV/1974, str. 153-168.

Miloš Milošević, Načela izdavanja arhivske građe, Arhivist XXXII/1982, št. 1-2, str. 225-275.

Rječnik arhivske terminologije Jugoslavije (kolektivno delo več avtorjev), Zagreb 1972, je zastarel.

Martin Modrušan, Uputstvo o mikrofilmovanju arhivske građe i standardima, Arhivist XXX/1980, št. 1, str. 89-93. - Preporuka o mikrofilmovanju arhivske građe u arhivima Jugoslavije, Arhivist XXXIII/1983, št. 1-2, str. 251-264.

O arhivskem centru pri Pokrajinskem arhivu v Mariboru gl. poročili v Serinium 33, Wien 1985, str. 124-127 in Janus 1988, 1, str. 5-8.

Arhivska bibliografija za čas do leta 1976 je zbrana v delu Miloš Konstantinov, Prilozi i publikacije arhivskih radnika Jugoslavije, Arhivist XXV/1976, št. 1-2. - O raznih vprašanjih, povezanih z arhivskim gradivom prim. tudi bibliografijo v The historio-

graphy of Yugoslavia 1955–1965, Beograd 1965, in za leta 1965–1975, Beograd 1975. – O učbeniku Jožeta Žontarja, Arhivistika gl. poročili v Der Archivar 38/1985, str. 473 in Archivsteilungen 34/1984, str. 218.

8 Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odeljenjima u SFRJ, Savez arhivskih radnika Jugoslavije, 9 zvezkov, Beograd 1977–1986. – Gesla, ki se nanašajo na arhive: Enciklopedija Jugoslavije, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1. knjiga, Zagreb 1983; Enciklopedija Slovenije, 1. zvezek, Ljubljana 1987.

Sergij Vilfan – Božo Otorepec, Les archives notariales en Yougoslavie, Archivum XII/1962, str. 105–120. – Krešimir Nemeth – Sergij Vilfan – Božo Otorepec in drugi, Les Archives municipales en Yougoslavie, Archivum XIII/1963, str. 123–144. – Arhivi i agrarna istorija u Jugoslaviji, Odgovori na upitnik / Osna konferencija "Okruglog stola arhiva", Arhivist XIII, zv. 1–2, Beograd 1963, str. 135–144. – Miloš Konstantinov, The archival records of Trade Unions and workers' movements in the Socialist Federative Republic of Yugoslavia, Archivum XXVII/1980, str. 97–99. – Božo Madžar, Das Archivwesen der Ostkirchen. Beispiel: Die Serbische Orthodoxe Kirche, Janus II, Dezember 1983, str. 27–30 = Arhivi Srpske pravoslavne crkve u Jugoslaviji, Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, XX–XXI, Sarajevo 1980/81, str. 35–37.

Prvi povojni predpisi, ki se nanašajo na varstvo arhivskega gradiva: odločba o zaščiti in čuvanju kulturnih spomenikov in starin (1945); odredba o začasnem zavarovanju arhivov (1948); odločba o hrambi arhivskega materiala (1952).

Božidar Bojović, Istraživanje građe u inostranim arhivima (rokopis).

9 Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odeljenjima u SFRJ, Savez arhivskih radnika Jugoslavije, 9 zvezkov, Beograd 1977–1986.

ZUSAMMENFASSUNG

Archive in Jugoslawien

Jože Žontar

Die Archiventwicklung und -organisation in Jugoslawien werden ab erster Hälfte des 19. Jahrhunderts dargestellt. Die Darstellung ist auf die Zeitabschnitte (bis 1918, 1918–1941, 1941–1945, nach 1945) aufgeteilt und reicht bis zum heute. Es werden sowie allgemeine als auch spezielle Archive umfaßt. Der folgende Kapitel behandelt den Zustand, materielle und Personalverhältnisse in Archiven, einschließlich der Ausbildung des Fachpersonals für Archive. Es werden gesondert die Fragen vom Bereich der Archivgesetzgebung erörtert und die Entwicklung der Archivistik in Jugoslawien beschrieben. Bei letzter wird die Übersicht der synthetischen Werke, der Fachliteratur, sowie der in jugoslawischer Fachliteratur am meistens Aufmerksamkeit erregende Fragen gegeben. Ein umfangreicher Kapitel bezieht sich aufs in den jugoslawischen Archiven sich befindende Archivgut. Die Darstellung gründet auf den Zeitabschnitten und Beständearten. Zum Schluß werden auch die Forschungs-, Ausstellungs- und pädagogische Tätigkeiten der Archive in Jugoslawien beschrieben.

Arhivsko izobraževanje v Jugoslaviji s posebnim ozirom na Slovenijo

Jože Žontar

Nekako štirideset let se v Jugoslaviji bolj ali manj intenzivno ukvarjamo tudi z vprašanjem izobraževanja za potrebe arhivov, saj se dobro zavedamo njegovega pomena. Ko govorimo o arhivskem izobraževanju, mislimo na pridobivanje teoretičnih in praktičnih znanj, potrebnih za delo v arhivu, na ustreznih šolali in v nadaljevalnem izobraževanju. Iz razlogov, o katerih bomo govorili kasneje, tudi pri nas nimamo potrebne podlage, da bi organizirali samostojno arhivsko izobraževanje. Zato se na dodiplomski stopnji naslanjamo na študij zgodovine, predvsem iz razloga, ker je poznavanje zgodovine nujno potrebno za delo v arhivu. Ko govorimo o nadaljevalnem izobraževanju, mislimo na pridobivanje znanj, ki niso bila zajeta v času dodiplomskega študija, pa so normalno potrebna za delo v arhivu. V uvodu bi želeli opozoriti še na to, da se bono v tem prispevku omejili na izobraževalne kandidate, ki so dokončali fakulteto in bi se želeli zaposliti v arhivu. V letu 1950 je potekal prvi zvezni sedemmesečni arhivski tečaj, in sicer v Dubrovniku; naslednji je bil v Beogradu. Na podlagi izkušenj s teh tečajev je prišlo do pobude, da bi tečaji prerasli v arhivsko šolo.¹ Dejstvo, da je Arhivist, tedaj glasilo Glavnega arhivskega sveta FLRJ, objavil prispevek Johannesa Papritza z naslovom Arhivska šola v Marburgu na Lani, kaže na to, da so pobudniki za arhivsko šolo, ki bi vzgajala kadre za potrebe vseh jugoslovanskih arhivov, imeli pred očmi kot vzor ravno to šolo.²

Še v naslednjih letih so ponovno preučevali možnosti, kako bi organizirali dodiplomsko šolanje za potrebe vseh jugoslovanskih arhivov, konkretno na zgodovinski katedri Filozofske fakultete v Beogradu, kjer so bila kratek čas tudi predavanja iz arhivistike.³ Pokazalo pa se je – ker imamo v okviru Jugoslavije toliko različnih historičnih območij, kar se seveda odraža tudi na arhivskem gradivu – da potreb posameznih republik študij arhivistike v tem okviru ne more zadovoljiti. Gre za poznavanje zgodovine, predvsem razvoja upravnih, sodnih, gospodarskih in drugih organov, za znanje jezikov, v katerih je pisano starejše gradivo, znanje starejših pisav in administrativnega poslovanja. Tako so začele republike same zase reševati vprašanje arhivskega izobraževanja. Med temi je pred-

candidate, ki so dokončali fakulteto in bi se želeli zaposliti v arhivu. V letu 1950 je potekal prvi zvezni sedemmesečni arhivski tečaj, in sicer v Dubrovniku; naslednji je bil v Beogradu. Na podlagi izkušenj s teh tečajev je prišlo do pobude, da bi tečaji prerasli v arhivsko šolo.¹ Dejstvo, da je Arhivist, tedaj glasilo Glavnega arhivskega sveta FLRJ, objavil prispevek Johannesa Papritza z naslovom Arhivska šola v Marburgu na Lani, kaže na to, da so pobudniki za arhivsko šolo, ki bi vzgajala kadre za potrebe vseh jugoslovanskih arhivov, imeli pred očmi kot vzor ravno to šolo.²

Še v naslednjih letih so ponovno preučevali možnosti, kako bi organizirali dodiplomsko šolanje za potrebe vseh jugoslovanskih arhivov, konkretno na zgodovinski katedri Filozofske fakultete v Beogradu, kjer so bila kratek čas tudi predavanja iz arhivistike.³ Pokazalo pa se je – ker imamo v okviru Jugoslavije toliko različnih historičnih območij, kar se seveda odraža tudi na arhivskem gradivu – da potreb posameznih republik študij arhivistike v tem okviru ne more zadovoljiti. Gre za poznavanje zgodovine, predvsem razvoja upravnih, sodnih, gospodarskih in drugih organov, za znanje jezikov, v katerih je pisano starejše gradivo, znanje starejših pisav in administrativnega poslovanja. Tako so začele republike same zase reševati vprašanje arhivskega izobraževanja. Med temi je pred-